

ADY KÖLTÉSZETE – LÉLEKBESZÉD, RENDSZER VAGY OLVASAT?

*Kenyeres Zoltán: Ady Endre
Korona Kiadó, 1998. 199 oldal, 1250 Ft*

Kenyeres Zoltán Ady-monográfiája a Korona Kiadó KLASSZIKUSAINK sorozatának első köteteként jelent meg. A kötet ezüstnyomatos sötétzöld borítója – amely az egykori szépirodalmi disz-sorozatok külsejére emlékeztet – és a sorozatcím egyaránt klasszikusként definiálja Ady Endrét, akivel a legnagyobb gond mostanában az, hogy egy kissé érdektelenné vált klasszikus.

A szerző szemmel láthatóan nem tekintette feladatának, hogy a (még) érvényben lévő kánon egy némiképp bizonytalan státusú elemének védelmében lépjen fel, a könyvben csak néhány tétova, alig észlelhető gesztus utal arra a helyzetre, mely szerint „*Ady ma olyan költő, aki – fogadtatástörténete során alighanem először – nemhogy nem hívja ki a recepció válaszait, hanem kifejezetten rá is van utalva ennek megszólaltató aktivitására.*” (Kulcsár Szabó Ernő: AZ „ÉN” UTÓPIÁJA ÉS LÉTESÜLÉSE. In: *Irodalomtörténet*, 1998/3. 365.) Birálatom konklúzióját megelőlegezve: éppen ez a „*megszólaltató aktivitás*” a fájó hiánya Kenyeres könyvének.

A monográfus Ady életművének tárgyalásakor a következő – egymást elvben nem kizáró – lehetőségek közül választhatott:

1. Kellő mérlegelés után összegzi az Ady-kutatás legfontosabb megállapításait, eredményeit, természetesen azokat, amelyek időtállóknak bizonyultak a költő terjedelmes hatás- és fogadtatástörténetében. Ez nem jelentéktelen feladat, hiszen az Ady-szakirodalom könyvtárnyi, és közismert, hogy a költő verseinek hatástörténete számtalan önmagában meggyőzőnek látszó, ám egymásnak ellentmondó interpretációt tartalmaz.

2. Karakteres saját Ady-értelmezéssel lép az olvasók elé. Ez a nehezebb feladat, azonban nem volna szabad visszariadni tőle, hiszen az Adyval kapcsolatos érdektelenség korában – mely egyébként az utóbbi időben megszőnőben lévőnek látszik – fontos és hálás kritikai-irodalomtörténeti feladat lenne

valamilyen markáns, eredeti Ady-interpretációval felhívni a költőre a figyelmet.

3. A harmadik lehetőség valamely kurrens szaknyelv és módszer alapján megfogalmazott Ady-értelmezés létrehozása lehetne. Ezzel kapcsolatban nem feltétlenül módszertani elkötelezettségre gondolok, de módszertani tudatosságra mindenképpen. Szóba jöhetne itt többféle irodalomtudományi irányzat elveinek, fogalmi apparátusának akár eklektikus, de mindenképpen tudatos felhasználása vagy éppenséggel valamely társadalomtudományi megközelítésmód termékeny alkalmazása is.

A szerző az elsőként említett lehetőséget választotta. A kötet – a viszonylag szűk terjedelem által adott lehetőségen belül – elsősorban szintetizálja az Adyra vonatkozó kutatások számára fontos – és így persze szelektált – eredményeit, és közérthető formában tárja az olvasó elé azokat. Védhető döntés ez: nem lett aránytalan a kötet, nem riasztja el az Ady költészete iránt érdeklődő olvasókat extrém vagy partikuláris elemzési szempontokkal, és különösebben nem fárasztja őket az irodalomelmélet fogalmi apparátusának szövevényességével sem.

Kenyeres Zoltán munkájának első látásra érdeme, hogy az eszmetörténeti és ideológiai szempontoknál fontosabb szerepet játszanak benne a poétikai vizsgálódások és az Ady-életmű esztétikai megítélésének kérdései. A kötet elemzéseinek centrumában egyrészt azok az értelmezési problémák helyezkednek el, amelyek Ady költészetének sokarcúságából, polifóniájából, kaleidoszkópszerűségéből erednek, másrészt részletesen foglalkozik a szerző az Ady-líra nyelvszemléleti alapjainak vizsgálatával is.

A könyv vissza-visszatérő problémája, hogy miképpen egyeztethetők össze egymással az Ady költészetében jelen lévő, egymást ellentételező vagy kizáró motívumok, szólamok, nyelvi szerepek, és hogy milyen jellegű az a költői magatartás, alkat, amely ennek a sokféleségnek az alapját képezi.

„*William Empson tipológiáját felhasználva azt lehet mondani, hogy a versek mindig alternatív jelentéstartományokat kínálnak fel, bármelyiket választva végig lehet elemezni őket, de a kiválasztott szempont érvényesítésekor a következő ciklusokban vagy még ugyanabban a ciklusban a szempont el-*

vetésére felhívó ellentmondásba ütközik az elemző. Az egyes versek alternatív többértelműsége a kont-radiktórius többértelműség nagyobb szerkezeti egységeiben helyezkedik el. Ez okozza Ady kötetének oly rejtelmes kaleidoszkópszerűségét. S ez okozza a nem szűnő szellemi izgalmat, melyet a megjelenésük óta eltelt annyi évtized múltán is kíváltként.” (41.)

Kenyeres szavai Ady költészetének azt a sajátosságát érzékeltetik, melynek alapján számtalan, egymásnak olykor szélsőségesen ellentmondó értelmezés kiindulópontjává válhatott. Ez a jelenség mindig is foglalkoztatta az Ady-recepció olvasóit, Németh László például a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Fusd át e kötetet, s játszva kigyúrsz az idézeteiből nyolc-tíz Ady-világnézetet: egy optimista életszerelmest, egy dekadens-pesszimistát, egy pogányt és egy keresztényt, egy nietzscheit s egy szocialistát, egy fajmagyart s egy kozmopolitát, egy hívőt s egy démonit, egy világígenlőt s egy nihilistát. Ha elég makacs vagy (esetleg valamelyik társadalmi csoport ügynöke): az ellentmondó idézeteket is beállíthatod, kimagyarázhatod a magad igazolására. Ady azonban mindig több marad a te tolmácsolásodnál s határtalanul több a világnézeteknél, amelyeket belőle leválaszthatsz.” (In: Németh László: KÉT NEMZEDÉK. Magvető–Szépirodalmi, 1970. 43.)

Németh László sorai is azt dokumentálják, hogy ezt az Ady nagyságával elválaszthatatlanul összekapcsolódó jelenséget hajlamosak vagyunk valamiképpen fogyatékoságnak vagy legalábbis a saját világnézetünkötől, ízlésünkötől eltérő értelmezések léalapjának tekinteni. Ady sokértelműsége és univerzalitása nagyszerű dolog, de valamely kisajátítónak érzett értelmezés láttán bosszantónak látszik, mintha valamiképpen a költő is cinkosa volna ezeknek az interpretációknak. Ilyenkor természetesen nem a költőt marasztaljuk el, hanem a vadul burjánzó értelmezések visszanyesegetésének szükségességét hangsúlyozzuk. A sokértelműség ily módon az interpretáció akadályává is válhat, különösen a tárgyi-lagosság igényével fellépő értelmezők számára. Ennek következtében fordulhat elő, hogy Görömbei András szinte panaszosan teszi szavá: éppen Ady univerzalitása következtében jött létre a sok szélsőségesen kisajátító Ady-értelmezés: „...az univerzalitás teszi rendkívül nehézé a higgadt, arányos Ady-értelmezést, hiszen a befogadó az azonos esztétikai erővel közve-

tített, de egymással gyakran ellentétes értelmű versek közül óhatatlanul is azokra teszi a hangsúlyt, azokban érzi Ady mélyebb igazát is, amelyek a befogadóhoz közelebb állnak, amelyekre ő maga jobban rá tud hangolódni.” (ADY-KÉPÜNK ÉS A LEGÚJABB SZAKIRODALOM. In: Irodalomtörténet, 1993/3. 422.)

Kenyeres könyve több helyen is foglalkozik a sokértelműség versus egység kérdéssel, azonban szemmel láthatóan nem tud kitörni ennek hagyományos tárgyalási keretei közül. Feltételezi ugyanis, hogy Ady költészetében mindennél lényegesebb az inherencián alapuló jelentésstruktúra, a belső értelem megléte, és hogy ennek feltárása és leírása az Ady-értelmezés elengedhetetlen feladata. Ady lírájában valóban megfigyelhetők olyan szembeötlően karakteres vonások, amelyek megengedik e költészetnek a belső jelentésszűfűgességre koncentrált interpretációját. Ez a líra – egyik meghatározó olvasata szerint – egy mindent átfogó és egységes szimbolikus rendszer meglétét sugallja olvasóinak, és óhatatlanul megjelenik a készletet, hogy az értelmező ebben valamilyen, a versek jelképiségének belsejébe kódolt, attól elválaszthatatlan világképet, világfelfogást keressen.

A „belső értelem” prioritásának feltételezői – így például Babits Mihály, Balázs Béla, Földessy Gyula és maga Kenyeres Zoltán is – Ady költészetét szimbólumrendszernek vagy egy költői mitológia szisztematikus kifejtésének tekintik. Ez a szemléletmód Ady verseinek jelentését a rendszerből kiemelt kisebb egységek – szimbólumok, motívumok, motívumcsoportok – összehasonlításával, kapcsolódásuk logikájának megállapításával kívánja megközelíteni. Ilyen jellegűek voltak például Földessy Gyula Ady-kommentárjai, amelyek a költő világának immanens megértésére törekedtek. (Lásd Földessy Gyula: ADY MINDEN TITKAI. Magvető, 1962.) Hasonlóan gondolkodott Adyról – Földessyvel való vitái ellenére – Babits Mihály is: „...lírájában egy egységes Világ-látomás szimbólumrendszerét rejtette el, keményebbet és komplikáltabbat, mint akárhány látók és filozóf.” (Gál István [szerk.]: BABITS ADYRÓL. Magvető, 1975. 190.) „Egységes”, „rendszer”, „rejtette el” – ezek a kifejezések mind az inherens jelentésstruktúra létének feltételezésére utalnak, és ezek mellé még számos hasonlót lehetne állítani.

Az újabb Ady-irodalomból Gintli Tibor cikkét idézem: „...újra fel kell tární Ady költészetének azt a belső kapcsolatrendszerét, amely felfedi és egységbe fogja lírájának mélyebb rétegeit, rekonstruálni azt a világgépet, amely értelmezhetővé teszi a végletes ellentétek gyakori egymásmellettségét.” (A MINDEN-ÉLMÉNY JELENTŐSÉGE ADY LÍRÁJÁBAN. In: *Irodalomtörténet*, 1994/1–2. 34.)

Nos, Kenyeres programja hasonló elven alapszik. Ady hatékony értelmezését szerinte az „önmagyarázó rendszer” segíti elő, „...amelyet a szóhasználatnak, a képszerűségnek, a sajátos metaforavilágnak, az egyéni ritmusképzésnek a versek sokaságában vissza-visszatérő elemei alkotnak.” (27.) Ez az „önmagyarázó rendszer” az idézett meghatározás szerint is arra utal, hogy Ady költészetének a jelentés immanenciájából kiinduló megértésére törekszik: a vers egyes szintjeinek – szóhasználat, képszerűség, metaforavilág, ritmus – ismétlődése és egymáshoz való viszonyulása határozza meg az irodalmi jelentést.

E felfogás alapján vállalkozhat arra a szerző, hogy ne csak az egyes motívumokat, metaforákat viszonyítsa egymáshoz, hanem megkísérelje rekonstruálni azt az alapot, végző elvet is, amely a sokértelműség, polifónia, ambiguitás és egyebek mögött rejlik, és ami tulajdonképpen Ady költészetének lényege lenne. Ezt a megközelítésmódot a továbbiakban összefoglalóan *esszencialista* értelmezésnek nevezem.

Az esszencialista felfogás ellentétét *kontextuális* megközelítésnek nevezhetjük. E szempont számára Ady költészete alapvetően „könyv”-ként jelenik meg, erre utalnak az olyan magától értetődőnek tekintett kifejezések is, mint az „Ady-összes” vagy az, hogy Ady költészete a nemzet „élő bibliája” volt: „Nem véletlen, hogy egyetlenegy olyan magyar költő sincs, akinél ez a szó, hogy összes, olyan fogalomná vált, mint Adynál. [...] Az Ady-összes azért vált fogalomná, és azért vált fogalomná a harmincas években folyamatosan, a negyvenes években is állandóan újra meg újra kiadott kötet, amely jellegzetesen a Biblia-formát veszi fel, mert mindenki érzi azt, hogy az Ady-versek olvashatók és olvasandók egymás után – olvasandók mint regény.” (Radnóti Sándor: ADY AKTUALITÁSA. In: Vig Mónika [szerk.]: *HOGYAN ÉLJÜK TÚL A XX. SZÁZADOT?* Narancs Alapítvány, Budapest, 1992. 312.)

Ez a megközelítésmód Ady költészetének

univerzalizását és ideológiai-poétikai szólaimainak kontradiktórius voltát a versek és a versnél nagyobb egységek – ciklus, kötet és a költői életmű – tudatos kompozícióval megalkotott korpuszával magyarázza, amely korpusz az olvasók számára a Biblia analógiájaként jelenik meg. A sokértelműség jelentése ekkor pragmatikai folyamat keretében teljesedik ki, amelyben Ady lírájának egyes szegmentumait – a Biblia textusaihoz hasonlóan – a jelen és az olvasó által felvetett, megfogalmazott kérdésekre alkalmazzák. Ebben az esetben éppen az egyes olvasatok sokfélesége – és ebbe bele kell értenünk az extrém értelmezések olykor nem éppen vonzó társaságát is – demonstrálja Ady költészetének univerzalizását. Az egyes partikuláris olvasatok azon túl, hogy mintegy önmagukat képviselik, egyben visszautalnak az egészre – amelynek léte és holléte ebből a szempontból közömbös is lehet –, és amelynek metonimikus töredékei. A rendszer léte ekkor csak a metonimiaként felfogott olvasatok illeszkedési pontjai – mint a cseréptöredékek szélei az edény formájára – utalnak. Babits, aki Ady költészetével kapcsolatban szintén szimbolikus rendszerről beszélt, az alkalmazás folyamatát illetően szintén ezt a paradoxnak ható részletességet emelte ki: „Ha olvassuk, nem verseket olvasunk, csak szavakat, amikben mai kérdéseinkre szimatolunk választ. Alkalmazzuk és céljainkhoz igazítjuk őket, mint Dodona jósszavait hajdan a görögök.” (In: Gál István [szerk.], i. m. 259.)

Egyébként Kenyeres Zoltán köteté is magában foglalja a kontextuális megközelítés egy mérsékelt formáját. A szerző itt a „művészi alapszándék” és a „beleérzés” fogalmainak segítségével vázolja fel a műalkotások megközelítésének két ellentétes pólusát, és ennek a – név szerint Alois Riegl és Theodor Lipps eszméire utaló – ellentétpárnak az alternatívájaként Popper Leó és Gadamer nevére hivatkozva az értés mint félreértés, illetve az értés mint másként értés koncepcióját említi meg. (5.)

E gondolatmenet lezárásaként Kenyeres a következőket írja: „Az értelmezés nem lezáródó folyamat, minden kijelentés a kijelentések hálózatában születte maga is tovább szövi e hálót. Bármilyen sokat írtak is tehát Adyról, új és új megközelítések fognak létrejönni. Sőt az irodalomtörténetnek dolga és kötelessége, hogy újra és újra szembe-

nézzen evvel a magyar irodalmi ízlésvilágra és gondolkodásmódra oly nagy hatással lévő életművel. Az itt következő könyv a költői pálya folyamatarajzát próbálja felvázolni. Kötetről kötetre halad, sőt ciklusról ciklusra, mert Ady versei kezdettől a kötet szerkezetek rendjében értelmeződtek az olvasók számára...” (5–6.)

Ez a gondolatmenet ugyan kiemeli, hogy Ady úgynevezett „kötet-költő”, de az ebben a megállapításban rejlő interpretációs lehetőségek kiaknázása elmarad, a monográfia koncepciójának egészét az „önmagyarázó rendszer” működtetése és a szimbolikus rendszer által közvetített világkép rekonstrukciója határozza meg. Másról pedig a szerző az esszencializmus egységelve és a kontextualizmus olvasatokra való hagyatkozása között egyensúlyoz, és a számtalan tematikus, gondolati stb. irány kétségtelenül megfigyelhető pluralitását hirdeti. Ez önmagában nem volna baj, sőt ez a kettősség akár termékenynek is tekinthető. A probléma az, hogy Kenyeres – miközben különféle elméletekre hivatkozik Brentanótól Jungon át Ferenczi Sándorig – valójában reflektálatlanul pszichologizál. Nem az immanens rendszerben és nem is a „könyvben”, hanem az egyéniség erejében – Kulcsár Szabó Ernő szavaival: az én utópiájában – keresi az Ady költészetének koherenciáját meghatározó legfontosabb tényezőt. (Lásd Kulcsár Szabó, i. m. 376–377.)

„Ki volt a versekben megszólaló Ady? A bibliai Góg és Magóg fia, a görög Mídász utóda? A pogány magyar Vazul leszármazottja? Ond vezér unokája? Muszáj Herkules? Magyar Messiás? Mesebeli János, a Halál rokona?” – és a többi. (64.) Kenyeres Zoltán összesen tizennyolc, igen retorikusan megfogalmazott költői kérdéssel jeleníti meg Ady költészetének sokértelműségét. Az Esterházy hiperbolikus kifejezésmódját idéző felsorolás – Kenyeres stílusimitáción alapuló bírálatot is írt a TERMELÉSI REGÉNY-ről! – jelentősen eltér a monográfia egyéb részeinek hangvételétől, ez is arra utal, hogy a szerző nagy fontosságot tulajdonít a kérdéskörnek. És a válasz: „...mindaz együtt volt az, akít a versekben Ady Endrének nevezünk. [...] De – és ez fontos! – Ady nemcsak egyszerre volt az, akinek szerepeiben megmutatkozott, hanem külön-külön is”. (65.)

E válasz legnagyobb problémája az, hogy üres, nincs tényleges magyarázóereje. Két-

ségtelenül közvetít a rendszer (az Ady-líra mint szimbolikus vagy mitológiai konstrukció) és az „Ady-összes” (az Ady-líra mint az olvasás folyamatában jelentéseket provokáló korpusz) között, de nem valamely poétikai szempontból releváns tényezőre hivatkozik, hanem az alkotó egyéniségre, az emberre. Ha nem is a hagyományos életrajzi én, de a művészi egyéniség erejében látja azt a szervezőerőt, amely az Ady-lírát működteti. Ki volt a versekben megjelenő Ady? Mindez együtt és külön-külön – a magyarázat igényével megjelenő tautológia ez.

A kontextualizmus szempontját – ahhoz, hogy igazán ösztönző lehessen – valójában persze radikalizálni kellett volna. Ady költészetének „könyv”-ként, Bibliaként történő felfogása lehet, hogy kuriózum, de nem képtelenség. Elfogadható magyarázatát adja a sokértelműségnek, az interpretációk sokféleségének, és ebből következően nincs szükség arra, hogy az Ady lírájának immanens jegyeiben megragadni vélt szándékot az egyes értelmezések megalapozottságának, helyességének normájaként fogjuk fel. A kontextualista megközelítés radikalizálása ráadásul annak a – szerintem nagyon fontos, de diszkurzív módon vélhetően tárgyalhatatlan – kérdésnek is elveszi az élet, hogy az Ady-lírát alapvetően sokértelműnek (kaleidoszkópszerű, plurális, polifonikus stb.) vagy mélyértelműnek (homályos, transzcendens, profetikus, misztikus stb.) tekintsük-e. Az, hogy ezzel Kenyeres munkája így, ebben az összefüggésben nem foglalkozott, nem okvetlenül hiba, de mégis szükséges volt megemlítenem, hiszen a kötet egyik legtöbbet feszegetett kérdéséhez kapcsolódik, és azt gondolom, hogy választ is ad erre a kérdésre.

Az esszencialistaként jellemzett szemléletmód meghatározza azt is, ahogyan Kenyeres Zoltán kísérletet tesz az Ady által használt költői nyelv leírásának jeleméleti-poétikai megalkotására. Ennek során a szerző nem távolodik el az Ady-szakirodalomban már rögzített felismerések, megállapítások körétől. Így például Ady költészetét „lélebeszéd”-ként értelmezi, és e beszédmód jelentetteinek létmódját a Franz Brentano által használt „mentális megérintés” fogalom segítségével írja le: „Ha nem konkrét hatásokat és nem olvasmányél-

ményeket keressünk, hanem pusztán analógiával akarjuk megvilágítani a versekben előforduló lélekfogalom természetét, akkor azt lehet mondani, hogy a filozófiai pszichologizmusnak ahhoz az irányzatához hasonlított legjobban, amelyet Franz Brentano képviselt, és amely a korai szellemtörténetben Dilthey élményfogalmát is körülvette. [...] Brentano már nem érzésállapotokról beszélt, mint a korábbi pozitívista lélektan, hanem lelki aktusról, folyamatról, mely intencionált, mindig irányul valamire, függetlenül attól, hogy az a valami létezik-e a »valóságban« vagy sem. A lélekben magában van benne, létmódja ezért az inegzisztencia. Az a lírai beszédmód, amelynek Adynál a konkrét megnyilatkozásait, roppant gazdagságát és sokféleségét egyetlen gyűjtőnévbe összefoglalva lélekbeszédnek nevezhetjük, egy ehhez hasonló, evvel analógiát mutató, differenciálatlan lelki-tudati reflektáláson alapul.» (24–25.)

A Brentanóra való utalás szövegkörnyezetében hivatkozás történik Németh László egyik Ady-tanulmányának megállapításaira (lásd 20.), ezért feltételezhető, hogy a Németh László által megfogalmazott észrevételek is ösztönözhatték a szerzőt a „mentális inegzisztencia” és a „lélekbeszéd” fogalmának használatára. „Adynál nincs kívüllég. A figyelem nem keresi, az ábrázolás nem alkalmazkodik hozzá. Ady a lélek nyelvén beszél. Nemcsak belvilági, hanem erre a belvilágra kárhozott költő” – írta Németh László. (Németh László, i. m. 39.)

A személyiség belső világát a nyelv közegeiben tárgyiasító „lélekbeszéd” megfelelőjeként természetesen használható a „mentális inegzisztencia” fogalma, de erre Ady-interpretációt építeni nem szerencsés. Kenyeres Zoltán is tudja – lásd „...pusztán analógiával akarjuk megvilágítani...” –, hogy feltehetően nem létezik olyan történeti-filológiai közvetítő láncszem, amelynek alapján a Brentanóval történő összevetés elmozdítható lenne az igen távoli analógia szintjéről. Ezzel az eljárással a szerző Ady költői világát és költészetének eszmetörténeti környezetét egy olyan gondolatvilág kontextusával köti össze – az osztrák platonizmus ismeretelméletével –, amelynek kérdéseire Adynak semmi affinitása nem volt. Ráadásul a szerző a szokatlan fogalomhasználat ellenére is a századfordulós élmény- és kifejezéstechnika megközelítésmódján belül marad, mely Ady költészetét a költői személyiség vagy szubjektum külsővé vált megnyil-

vánulásaként értelmezi. Kétségtelen, hogy a „mentális inegzisztencia” fogalmának tulajdonított jelentőség nem Ady költészetének milyenségéről árulkodik, hanem inkább Kenyeres Zoltán Ady-szemléletéről, amely az Adylíra lényegét a személyiség lélektanai állapotainak szimbolikus érvényű nyelvi közvetítésékként határozza meg.

Az Ady líráját meghatározó nyelvi előfeltevések után nyomozva a szerző a következő fejtegetésekbe bocsátkozik: „Németh László írt arról, hogy Ady »vizuális tolvajnyelvet« beszél verseiben. Ez a vizuális tolvajnyelv oly módon áll szimbólumokból, ahogy Peirce szemiotikája határozza meg a szimbólum mibenlétét. Minden jel szimbólum, amely nem tartozik az index-jelek vagy az ikonikus jelek osztályába, vagyis nincs a jelentő és a jelentett között sem fizikai, sem hasonlósági összefüggés. A szimbólum önkényes jelentéstulajdonítás egy jelnek (szónak, szókapcsolatnak stb.), mely önkényes jelentéstulajdonításban azonban megegyeznek a jelet használók. Ebben az értelemben minden szó szimbólum, s a szó jelentése a szó használati utasításával azonos.” (20–21.) Ez a jelelméleti gondolatfutam, amelyben Peirce (ikon, index, szimbólum), Saussure (a nyelvi jel önkényes) és Wittgenstein (a szó jelentése használatának módjával azonos) jelentéseméletének elemei keverednek egymással, szintén nélkülözi az Ady költészetével kapcsolatos magyarózóerőt.

Már a Brentano-párhuzam helyett is célszerűbb lett volna Németh László azon észrevételének jelentőséget tulajdonítani, mely szerint Ady költészete lényegében allegorikus természetű. „Ady verseinek igen nagy része allegória. A szemléletért harcoló költő valami szemléltetőt akar az elvont gondolat elé tolni. Mutatnia kell, hát mutat. Hogy ez a helyettesítő módszer, a vizualitásnak ez a tolvajnyelve bizonyos fokig következetes, ez természetes.” (Németh László, i. m. 45.)

Ebben az esetben nem az a fontos kérdés, hogy mire utal vagy miről beszél az allegorikus beszédmód (lelki tájak, lelki folyamatok, vallásos tapasztalat, politikai ideológéák és hasonló), hanem inkább az, hogy milyen képzetköröket mozgósít a költő az allegorikus beszéd jelentéssíkjának megalkotása közben (lásd Kulcsár Szabó, i. m. 372–373.). Az allegória elemzési szempontként való felhasználása vélhetően árnyaltabbá vagy plasztiku-

sabbá tette volna olyan Ady-problémák bemutatását is, mint a szimbolikus rendszer belső összefüggéseit meghatározó nyelvi konstrukciók eljárások, vagy ellenkezőleg, a nyelvi töredékesség kérdései.

Az Ady-lira allegorikus technikájának vizsgálatát illetően jól használható kiindulópont lehet Peter Bürger allegóriaelfogása is. Bürger a „szervetlen műalkotás” elméletét kidolgozva Walter Benjamin allegóriafogalmából indult ki, és azt az avantgárd művészet montázstechnikájának értelmezésére alkalmazta. Fejtegetéseiből arra a gondolatra utalnék most, amely az allegóriát lényegileg töredék-ként ragadja meg. „Az allegorizáció az [...] izolált valóságdarabokat összekapcsolja, s ezáltal értelmet hoz létre. Ez egy teremtettt értelem, amely nem a fragmentumok eredeti kontextusából származik.” (P. Bürger: AZ AVANTGÁRD MŰALKOTÁS. In: Szépliteratúrai ajándék, 1977/3–4. 15. Seregi Tamás fordítása.) A töredékesség problémája Kenyeres Zoltán írásában is felmerül – csak éppen a szimbolikus költői kifejezőmóddhoz társítva, ami azért zavaró, mert a szimbólumot az esztétikai-vallásfilozófiai hagyomány éppen ellenkező karakterrel, az organikus és immanens jelentésalkotás eszméjével ruházza fel.

A KOCSI-ÚT AZ ÉJSZAKÁBAN híres sora – „Minden Egész eltörött” – kapcsán Kenyeres Zoltán a következőket írja: „A vers panaszszava arra vonatkozott, hogy a szemlélet és értelem számára korábban körülhatárolt egészként megjelenő részek töredezték szét, bomlottak fel, az alkotóelemek váltak felismerhetetlenné. Ez a töredezettség, fragmentumosság, felismerhetetlenség mint lényegi tapasztalat húzódott meg Ady ellentéző vers-, ciklus- és kötet szerkesztés-módjában. Az imaginizmus, a felfokozott képi látás pedig az alkotóelemek távolra szakadt szilánkjainak összekapcsolását, eggyé varázsolását, újra megismerhetővé tételét szolgálta a nyelv hatáskörében.” (45.)

Kenyeres Zoltánnak a töredékesség kérdését illető megállapításai azt mutatják, hogy elsősorban a költői személyiséghez rendelt észlelésmódban, illetve a költői személyiség jelentésteremtő aktivitásában, tehát egy szubjektív faktorban keresi Ady költészetének súlypontját. Számára Ady költészete nem a kultúra töredékességének reprezentálását, hanem a töredékek alapján való új értelemkonstrukció létrehozását vagy a széttörede-

zett egység helyreállítását jelenti: „Ady képteremtő eljárásai [...] alapvetően rekonstrukciós jellegűek voltak: a helyreállítás és újateremtés inkább csak sejtjelemszerű, mint végiggondoltan tudatos óhaja hívta életre a talányosnak mutató szimbólumokat, és vezetett a képteremtésnek ahhoz a módjához, mely a különálló szimbólumokat is egyre nagyobb és homogénebb egységekbe igyekezett szervezni.” (46.)

Kenyeres a szimbólumok egységét megszervező legfontosabb formai eszköznek a narrációt tekinti, amely összekapcsolja az egyes szimbólumokat, és ezáltal nagyobb egységet, a mitológikus képet, illetve ezekből teljes mitológiai rendszert alkot. (Lásd 47.) Az allegória értelmezési szempontként történő használatával fogalmilag egységesebben lett volna tárgyalható ez a problémakör, hiszen az allegorikus költészetnek a szöveg jelenségét a jelegységek lineáris sorozatán keresztül kibontó, szukcesszív jellegében is fontos szerepet játszik a narráció formaképző funkciója. Ugyanakkor az allegorikus kifejezőmóddhoz társítható szukcesszivitás fogalma pontosabban is írná le az Ady verseiben jelen lévő képzetek és képzetkörök nyelvi elrendeződését, hiszen ez nem minden esetben állítható párhuzamba az elbeszélő struktúrák történetgrammatikai szerveződésével.

A monográfiában említett „románcos” elbeszélői szerkezetet pedig – amelyet Kenyeres Zoltán maga is a XIX. századi költészet jellemző jegyének tekint – az Ady korszerűtlenségét előidéző tényezők közé tanácsos számítani. A narratív szerkezet és ezen belül a románcos forma elősegíthette Ady lírájában a jelképes töredékeknek egységes mitológiai konstrukcióvá történő átlényegülését, viszont kételkedhetünk abban, hogy ez egyértelműen előnyére vált-e Ady költészetének. A homogenitás érzését sugalló megszólalás ugyanis nagymértékben viszonylagosítja az Ady költészetének értékeként felfogott sokszólamúságot, sokértelműséget. Itt, a költői nyelv homogenitása és a korszerűtlenség közötti összefüggést illetően Ady lírájának néhány további jellegzetességére is utalni kell. Radnóti Sándor szerint Ady költői megszólalásának lehengerlő lendülete, erőszakossága az egyik oka e költészet korszerűtlenségének és jelenlegi népszerűtlenségének. (Lásd Radnóti, i. m. 306–307.) Kulcsár Szabó Ernő pedig

felhívja a figyelmet rá, hogy Ady verseiben a „látvány” kiáramlásának iránya többnyire egybeesik a beszédhelyzettel, azzal azonos perspektívát képez. (Lásd Kulcsár Szabó, i. m. 379.) Ez a két tényező a narrációnál is fontosabb szerepet játszik a sokértelműség és a sokszólamúság felülírásában, illetve viszonylagossá tételében. A tematikusan, illetve ideológiaként leírható mozzanatoktól eltekintve ugyanis elsősorban ezek határozzák meg az Ady-líra jellegzetes profetikus hevületét és szemléletét, tehát mindazt, amit a jelenlegi irodalmi ízlés elidegenítőnek, a romantikus hazafias és szerelmi líra lángolására kellemetlenül emlékeztetőnek érez. A megszólalásnak ezek az affektív és perspektívikus tulajdonságai nagymértékben viszonylagosítják a világtapasztalat és a nyelvi kifejezés új-szerűségét, azt a benyomást keltve az olvasóban, hogy a költői nyelv modalitása egy korábbi történeti korszaknak felel meg, mint amelyben az a világ helyezkedik el, amelyről beszél.

A töredékesség jelensége egyébként nemcsak Ady mitológiájának konstitúciójában játszik fontos szerepet, hanem a költői nyelvben állításként megragadható nyelvi egységek argumentációjában is. A világtapasztalat töredettségének következményei ugyanis – a helyreállítás mitológiát alkotó gesztusainak felismerése és leírása mellett – az Ady költészetében megfigyelhető idézetességnek, intertextualitásnak a típusaiban is megmutakoznak. Ennek részben kommunikatív, részben pedig történetfilozófiai vonatkozásai vannak. Ady ugyanis verseinek megfogalmazása során a legkülönbözőbb, elsősorban a történeti távlat, a régiség konnotációjával rendelkező kulturális töredékeket használta fel idézetként. Mindez pedig nem a költői, vallási, történelmi hagyomány megszakítatlanságának képzetét, hanem inkább – a kultúra egységes világának széthullásával összhangban – e kontinuitás szétválasztását reprezentálja. Ezzel kapcsolatban Ady költészetének olyan – Bartha János, Komlószi Tibor és mások által adatolt és elemzett – rétegeire is utalhatunk, mint az ószövegségi írások, a reformáció történelmi költészet és a kuruc költészet által meghatározott szólamok. Adyval kapcsolatban fontos megemlíteni egy másik archaikus

távlatlall rendelkezőnek tekintett forráscsoportot, a folklór hiedelemrendszerét is.

Ady költésze – az említett archaikus konnotációval rendelkező képzetek megidézésén keresztül – sajátos kulturális emlékezetfogalmat működtet. Ez az emlékezetkonceptió (amely egybevethető a „faji emlékezet”-nek vagy a „kollektív emlékezet”-nek a századforduló táján népszerűvé váló fogalmaival) Ady költészetében kettős funkcióval rendelkezik. Egyrészt a – jöllehet sokszor mitikus – régimúlt emlékképeinek aktualizálásával sajátos nemzeti identitástudatot, Benedict Anderson szavaival a *képzelt közösség* tudatát hozza létre, másrészt a jelen és a jövő értelmezésének szavakba foglalásához e múltból archetipusokat, mintákat, példákat keres.

Kenyeres Ady-monográfiájának rejtett kritikai és irodalomtörténeti célkitűzését Dávidházi Péter szavával a *visszatisztítás* programjának nevezhetjük. Ez a fogalom magában foglalja a kötet vizsgálódásainak fő irányát, és megvilágítja lehetséges buktatóit is. E program szerint Ady költészetét meg lehet tisztítani a szélsőségesen kisajátító értelmezésektől, saját elemzéseiben pedig a zsinórmértéknek tekinthető belső összefüggéseket, elsősorban is a koherenciateremtő, homogenizáló erőket hangsúlyozza, amelyek szavatolni tudják Ady költészetének – áhitott és utópikus – egységét.

Ennek megragadásához könnyen kínálkozik az a pszichológizáló olvasat, amely a szerző egyéniségét, személyiségét jelöli meg az életmű középpontjaként. A kötet felismerhető és méltányolandó tendenciája az, hogy Ady költészetét kiemelje az esztétikai tárgyként felfogott irodalomtól idegen, kisajátító értelmezések sorából. A szerző az Ady-értelmezés olyan közmegegyezését szeretné kialakítani, melyet nem befolyásolnak a költő egyoldalúan marxista, nacionalista vagy éppen vallásos-misztikus értelmezései. A monográfia Ady költészetét mint műalkotást tárgyalja, az ideológiáknál fontosabbak számára a poétika problémái. Ezzel Kenyeres Zoltán az irodalomtudomány más képviselőit is foglalkoztató feladatot vállalt, az eredmény pedig nem is szakszerűtlensége, mint inkább esetlensége és jellegtelensége miatt vitatható.

Másrészt a könyv mintha áldozatául is esett volna a visszatisztítás programjának. A jelenkori irodalomtudományban a költészetnek a képzéssel kapcsolatos funkciói „kulturalizmusként” bélyegződnek meg (lásd Kulcsár Szabó, i. m. 364.), a közösség képviselőjén alapuló költői szerep a legelavultabbak egyike, a baloldali-szociális és a nemzeti politikai prófécia egyaránt kínossá vált – ebben az esetben nem marad más, mint a pusztá immanencia. Ennek megragadásához azonban a Kenyeres Zoltán által felhasznált – inkább esetleges, mintsem eklektikus – elemzési eszközöknél érzékenyebbek kellene. Ezért Kenyeres monográfiája számára csak a szándékait illetően védhető, ám kellően végig nem gondolt, kicsit iskolásan érvényesített műközpontúság maradt.

Havasréti József

LUCIFERI PUBLICISZTIKA

Nyerges András: Senkiföldje: irodalom.

Szűrőpróbák

Fekete Sas Kiadó, 1999. 365 oldal, 980 Ft

Nyerges András legújabb cikkgyűjteménye meghökkenti az *egy* téma alapos körülményéhez szokott olvasót. A kis terjedelmű publicisztikai írások XIX. és XX. századi elfeledett vagy szándékosan elhallgatott irodalmi, irodalompolitikai jelenségeket vetítenek egymásra. A publicista nyersanyaga, ahonnan „szűrőpróbáival” mintáit veszi, mindenekelőtt a nyomtatott sajtó. Írásaiból az a következtetés vonható le, hogy a ki nem beszélt problémák, a különféle téveszmék a nagy politikai fordulatok után betokosodtak, de a rendszerváltozások során újra virulenssé váltak, s így – bár többnyire módosult formában – tovább mérgezik a szellemi életet.

Vizsgálatának tárgya nem a mű, hanem az alkotó és a (kultur)politikus. Az írók és a hatalmon lévők viszonyának alakulása foglalkoztatja. A megváltozott helyzetekben újra megjelenő, csaknem változatlan magatartásformák érdeklik: az ismétlődések, a visszaesések kötik le a figyelmét. Időben és politikai jellegben egymástól távol állónak tűnő jelen-

ségeket, írói és hatalmi megnyilvánulási formákat állít egymás mellé, s ezzel azt a benyomást kelti, hogy a tekintélyelvű és a parancsuralmi politikai rendszerek a „lelkük mélyén” rokonok.

Gyűlöl minden diktatúrát, lett legyen az fasiszta vagy bolsevik típusú. Irtózik az elvtelen kompromisszumoktól, a taktikából elfeledett megoldatlan problémáktól, a politikai megfontolásból elkövetett írói hazugságoktól és mellébeszélésektől, s mélységesen sajnálja, hogy nem tanul(t)unk semmiből.

A publicisztikák írója arra kíváncsi, hogy a meghunyászkodásra, köpönyegfordításra hajlamosító változások próbáját hogyan állja a szellem embere. Úgy alkalmazkodik-e az új viszonyokhoz, hogy eközben megőrzi tartását, vagy feladva emberi méltóságát, az új urak szolgálatába szegődik? Nyerges az írástudókat e szerint osztja két csoportra: az egyikbe a humánus intranzigensek tartoznak, akik általában megszenvedik gerinccességüket, a másikba a hatalomvágyó törtető és a szűkülő gyávák, akik közül a mindenkor hatalom sokakat stallummal, díjakkal jutalmaz, de az utókor elfeled.

Nyerges András szigorú. Az egykor vétkezőknek – például a Rákosit kiszolgáló, az új iránti lelkesedésükben elvakult íróknak, kritikusoknak – akkor sem tud megbocsátani, ha ifjúkori botlásukat később tettekkel és művekkel jóvátették. Igazán azonban azokhoz könyörtelen, akik a jobboldali rezsimekben éppúgy szolgáltak (és olykor letapostak másokat), mint a baloldaliakban.

A szerző felfedezkedvű. Olyan írásokat bányász elő a könyvtárak mélyéről vagy házikönyvtárának polcairól, amelyek zavarba ejtik a sémákhoz szokott olvasót. Rádöbent arra, hogy sok minden nem úgy van, ahogy évtizedeken át tudni vélte: a lekeresztelt célzatú, politikailag-ideológiailag determinált torzítások és elhallgatások miatt félretájtak(zat)ottá és valamilyen irányban önkéntelenül elfoglaltá tették. Ezt beismerni senki nem kellemes. A magát addigi tudása biztonosságában érző olvasó berzenkedni kezd: becsapottsága rossz érzését a szerzőre hárítja. Gyanúba hozza felvilágosítóját: vajon az ő adatainak „tálalása” mentes-e a tendenciozítástól? Vajon a felszínre hozott múltbeli mozaikdarabkákból újravázolt és a jelenre kivetített kép nem valamiféle újabb torzítás-e?